

O názve *Života Konštantína Cyrila*

On the Title of *The Life of Constantine-Cyril*

Kristína Pavlovičová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta,
Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Abstract: This paper discusses translation of the title of *The Life of Constantine-Cyril* into Slovak (and Czech) language(s) in comparison with its translation in *Magnæ Moraviæ fontes historici*. It also focuses on the translation of the following appeal *Blagoslovi, otče!*

Keywords: operative title, translation, semantics, capital and small letters.

1 Úvod

Pri čítaní *Života Konštantína Cyrila* si možno všimnúť, že jednotlivé preklady jeho nadpisu do slovenčiny sú takmer totožné, líšia sa minimálne. Odlišujú sa však v porovnaní s českým prekladom nadpisu v *Magnæ Moraviæ fontes historici*. V tejto štúdii si všímame jednak výstavbovú štruktúru nadpisu stredovekej pamiatky a vôbec staroslovienskych a cirkevno-slovenských pamiatok a jednak ich variabilné prekladanie do slovenčiny.

Život Konštantína Cyrila vyšiel od 19. storočia v slovanskom svete v mnohých vydaniach a prekladoch do jednotlivých jazykov. V slovenskom a českom prostredí ho prvý raz publikoval Pavol Jozef Šafárik v knihe *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův* (1. vyd. Praha, 1851). Cyrilský text publikoval pod názvom *Život sv. Konstantina řečeného Cyrilla* (v 2. vydaní z r. 1873 na s. 1). Pod rovnakým názvom, akurát s vyčlenením prístavku čiarokou: *Život sv. Konstantina, řečeného Cyrilla*, bol život Konštantína publikovaný aj v 1. diele *Fontes rerum Bohemicarum (Prameny dějin českých)* roku 1873 (s. 1). Vo *Fontes* má podtitul *Legenda Pannonská*. Šafárikovo vydanie je prvé kritické vydanie u nás, vychádzajúce z viacerých rukopisov¹. Vo *Fontes* sa uvádza, že z rilského rukopisu od gramatika Vladislava z r. 1479, písaného v Žegligove pod Čiernou Horou v Macedónii, ho r. 1845 v Rilskom monastieri v Bulharsku prepísal Viktor Grigorovič a z neho potom vychádzal P. J. Šafárik (porov. s. VI). Nevydal ho však verne (tamže, s. VII), ako sám uvádza: „spokojil jsem se tím, abych některé patrné klesky grammatika Vladislava většinou hlasův ostatních svědkův odvaroval, jakž o tom poznamenání na konci čtenáře zpraví“ (Šafárik, 1873, s. IV).

¹ Porov. Stanislav, 1933, s. VI; 1934, s. VI; 1950, s. 220; Ratkoš, 1964, s. 220.

Na tej istej strane Šafárik vymenúva svoje zásahy do textu: „Hlavní má péče byla, abych dílce v neporušené přesnosti vytisknouti dal: pročez vyjma rozdělení na kapitoly, rozpletení skracovánek, pravidelné rozpunktování a navrácení několika lepších čtení z ostatních rukopisův, o nemž na konci, ničehož jsem dále z pouhého domyslu neměnil, neujímal, nepřidával.“ Formulácia o nemenení, nepridávaní ani neodoberaní pripomína Konštantínovu Rozpravu o prekladaní². Šafárik rozdelil text na kapitoly, rozpísal skráteneiny spod titiel, pridal interpunkciu a niektoré formulácie prevzal z iných rukopisov ako z rilského, hoci ten sa ináč usiloval prepísať čo najpresnejšie. K dispozícii mal päť rukopisov. Okrem 1. rilského od gramatika Vladislava ešte 2. moskovský od metropolitu Makária zo 16. stor., 3. prvý ľvovský srbskej redakcie od arcibiskupa Teofylakta Ochridského asi z konca 15. stor., 4. druhý ľvovský ruskej redakcie a neskoršieho veku z baziliánskeho monastiera a 5. niekoľko kapitol z rímskeho rukopisu z Vatikánskej knižnice, ktorý Šafárik datuje sotva do 16., pravdepodobnejšie do 17. stor. (tamže, s. III). Svoj výber rilského rukopisu, ktorý Šafárik „za základ položil“, odôvodňuje tým, že u Makária je viac kazov: „u Makaria nadto více obtlumočení a kazův,“ ľvovský rukopis srbskej redakcie mal necelý, lebo od 16. kapitoly sú z neho vytrhnuté listy, ľvovský rukopis ruskej redakcie je zase porušený a „poškrvnený“ vsuvkou o panovaní moravských kniežat v Rusku, ktorú Šafárik označuje za „nemotornou“. O vatikánskom rukopise uvádza, že je „v osnově a podstatě své snad nejvíce zjinačen“ (všetko s. III). Rilský rukopis si vybral aj preto, že na rozdiel od ostatných jemu dostupných rukopisov je známy jeho pôvod a datovanie a neobsahuje vsuvky: „jest vlasti známé, věku známého a z jednoho brusu, ješto u ostatních nic toho není“ (s. III).

Prirodzene, *Život sv. Konstantina řečeného Cyrilla* nie je nadpis prevzatý z rukopisov, ale Šafárikov operatívny, stručný a praktický názov z 19. storočia, obsahujúci určenie žánru (starosloviensky život ako životopis svätca, v západnom prostredí nazývaný ekvivalentom legenda) a špecifikáciu, o ktorého svätca ide: sv. Konstantina, řečeného Cyrilla. Pri staroslovienských či cirkevnoslovanských pamiatkach sa rozlišujú dvojaké typy názvov – na jednej strane pôvodný nadpis a na druhej strane vecný či operatívny názov, vytvorený slavistami, ktorí tieto pamiatky vydávali, prekladali a začali o nich tvoriť reflexie. Názov, ktorý nazývam operatívny, vzniká skráteneím, ponechá sa prakticky iba určenie žánru a meno svätca.

Šafárik nadpis z rukopisu prepisuje takto (uvádza ho v cyrilike, do latinky prepísala K. P.): „Mjeseca fevrara³ v 14. днь житие i žizň blažennago učitelja našego Konstantina Filosa, prvago nastavnika slovenьsku jezuku.“ Šafárik tu vykonal avizované „rozpletení skracovánek,“ čiže rozpísal skráteneiny z rukopisu. Písací materiál – pergamen bol v stredoveku vzácny, preto sa v ňom niektoré často opakované slová celé zbytočne nevypisovali, ale z dôvodu šetrenia materiálom sa zapisovali iba v skrátenej podobe – zapísal sa len minimálny počet písmen nevyhnutne potrebný na porozumie recipienta textu, napr. v prípade slova *mesiac* v zbierke životov svätých písmeno M a pod titulou, čiže značkou signalizujúcou skrátene slova, nad týmto písmenom malé písmeno c. Doslovný preklad do slovenčiny (vrátane cirkevnoslovanského slovosledu) teda znie takto: Mesiaca februára v 14.

² Porov. Pavlovičová, 2015, s. 11.

³ Pravdepodobne ide o prešmyčku v tvare *fevrara*.

deň. Žitie a život blaženého učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého učiteľa slovenskeho národa.

Časový údaj na začiatku textu neurčuje, kedy bol text zapísaný, ako to môže byť v denníkovej alebo epištolárnej literatúre. Životopis sa začína dátumom svätцovej smrti, t. j. dátumom jeho narodenia pre večnosť. Tento deň je zároveň dňom sviatku alebo spomienky zosnulého svätca. Časový údaj nie je súčasťou názvu textu v súčasnom zmysle slova, nekorešponduje so sémantikou nasledujúceho textu. Je v integrite s kalendáriom, s priebehom cirkevného roka. Označuje sa ním čítanie určené na daný deň, ktorý je zasvätený určitému svätcovi. Je súčasťou rubriky, t. j. inštruktážnych poznámok pre používateľov uvedenej knihy⁴. Bohoslužobné knihy – a to platí podnes tak na Východe, ako aj na Západe – totiž pozostávajú z dvojakej textúry. Jedna rovina predstavuje rubricistiku, t. j. inštruktážne poznámky pre liturga a jeho asistenciu a druhá rovina predstavuje vlastné modlitbové texty (do ktorých sa zaraďujú aj čítania, keďže aj počúvanie sa považuje za súčasť modlitby). Rubriky obsahujú pokyny o tom, čo, kde, kedy a ako majú služobníci oltára povedať alebo vykonať. Neslúžia na hlasné predčítanie, ale čítajú si ich slúžiaci, aby z nich získali potrebnú inštrukciu. Majú rovnakú funkciu ako režijné poznámky v dramatických textoch⁵. Do rubricistickej roviny patria aj tzv. minejné nadpisy. Ich úlohou je inštruovať, kedy, v ktorý deň sa príslušný text číta, pravda, zvyčajne v súlade s kalendárovým usporiadaním sviatkov svätých. Autorom takéhoto nadpisu či aspoň jeho časti s časovým údajom teda môže byť zostavovateľ mesačnej miney (mesjacoslova), resp. prepisovateľ, ktorý mohol dostať od predstaveného monastiera podnet, aby, ak v oblastnej či miestnej cirkvi pribudol nový svätec, zaradil jeho formulár do minejnej knihy určitého mesiaca.

Pri nadpise sa stretáme s tautológiou výrazov *žitije* a *žizň*, ktoré vystupujú ako synonymá. Výraz *žitije* v prvom význame znamená „žitie, život“, *žizň* je jeho synonymum; v druhom význame je to „obydlie“ so synonymom *žilišče* a v treťom význame znamená „živobytie“ (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 219). Slovník jazyka staroslověnského uvádza aj štvrtý význam „živý tvor, zviera“ (I, 1966, s. 610). V prenesenom význame tento výraz znamená mamonu, bohatstvo (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 219). Výraz *žizň* (*žizнь*) znamená „život“ (Staroslavjanskij slovar', s. 218; Slovník jazyka staroslověnského, I, 1966, s. 606–607). V staroslovenčine však jestvuje aj výraz *životъ* s významom 1. „život“, 2. „živý tvor, zviera“ (Staroslavjanskij slovar', s. 217; Slovník jazyka staroslověnského, I, 1966, s. 603–604). Výrazy *žitije* alebo *žizň* teda vyznievajú ako synonymá, tak je to nakoniec aj v súčasnej slovenčine: *žitie* a *život*. Na ich rozlíšenie sa výraz *žitije* do súčasného jazyka niekedy prekladá ako *životopis* a výraz *žizň* ako *život*. Vladimír Vavřínek uvádza, že označenie spisu *žitie i žizň i podvizi* (k tomuto výrazu sa ešte vrátíme v súvislosti s iným rukopisom Života Konštantína Cyrila) pripomína byzantské legendy⁶. Ide o preklad gréckej frázy *bios kai politeia*⁷.

⁴ Porov. Pavlovič, 2011, s. 95.

⁵ Porov. Pavlovič, 2009.

⁶ Porov. Vavřínek, 1962, s. 55.

⁷ Tamže.

Takisto slovné spojenie *blažennago učitelja našego* pred menom svätca je charakteristickým epitetom používaným v gréckych hagiografiách (v podobe *ho en hagios pater hēmōn*) na označenie vyššieho stupňa svätosti čiže svätca už oficiálne uznávaného cirkvou⁸. Vyskytuje sa aj v ďalších staroslovienských či cirkevnoslovanských životoch, napr. Ján Stanislav uvádza takýto nadpis života Metoda: „V 6. deň mesiaca apríla. Pamiatka a život blahoslaveného otca a učiteľa nášho Metoda, arcibiskupa moravského⁹.“ Štefan Vragaš v ňom mierne upravil slovosled: „V šiesty deň mesiaca apríla. Pamiatka a život blahoslaveného otca nášho i učiteľa Metoda, arcibiskupa moravského¹⁰.“ Slovosled staroslovienskej a cirkevnoslovančiny sa od slovosledu súčasnej slovenčiny líši, preto mohli vzniknúť rôzne varianty v preklade v závislosti od toho, na aké nadradené meno alebo mená sa podľa prekladateľa viaže prívlastok. V tomto nadpise sa spájajú pomenovania *otec* a *učiteľ*. Výraz *otec* je v tomto kontexte titul duchovnej osoby¹¹, kým výraz *učiteľ* tu má význam „osobnosť, ktorá svojím učením na niekoho vplýva¹².“

Pravda, titul *blažennago učitelja našego* má svoje varianty, napr. proložený Život Cyrila podľa rukopisu Synodálnej bibliotéky obsahuje takýto nadpis: „Mesiaca februára 14. V tenže deň pamäť preblahoslaveného Otca nášho Cyrila Filozofa a učiteľa slovianskeho¹³.“ Tu sa nevyskytuje atribút *blažený* alebo *svätý*, ale elatívny prívlastok *preblahoslavený* (resp. *preblažený*). Proložený Život Metoda podľa rukopisu Uspenského chrámu z r. 1405 obsahuje atribút *blažený* (v preklade J. Stanislava *blahoslavený*): „Mája jedenásteho. V tenže deň pamäť blahoslaveného Otca nášho Metoda, biskupa moravského¹⁴.“ Život Konštantína a Metoda podľa rukopisu Belehradskej národnej bibliotéky má takýto nadpis: „Mesiaca augusta 25. V tenže deň pamäť medzi svätými podľa pravdy blahoslavených Otcov našich i arcibiskupov moravských, Konštantína, nazývaného Cyrilom Filozofom, a Metoda, brata jeho, učiteľa slovianskeho národa. A koná sa pamäť ich 6. apríla mesiaca, a veľmi cirkev oslavuje v deň pamäti ich¹⁵.“ V tomto názve sa ukazuje ako nejasné slovné spojenie „podľa pravdy“. Starosloviensky výraz *pravda* patrí medzi tzv. zradné slová. Na prvom mieste znamená spravodlivosť, právo (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 496; Slovník jazyka staroslověnského, III, s. 244–245). Pravda sa po starosloviensky povie *istina* (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 271; Slovník jazyka staroslověnského, I, s. 815–816). Malo by tu teda skôr byť vyjadrenie znamenajúce *podľa spravodlivosti, podľa práva*. Úspešne (Zosnutie) Cyrilovo alebo Krátky život Cyrila podľa rukopisu Verejnej bibliotéky obsahuje nadpis: „Žitie a život blahoslaveného otca nášho Cyrila Filozofa¹⁶.“ Voľba atribútu *svätý, blažený (blahoslavený)* či *preblažený (preblahoslavený)* pravdepodobne zodpovedá stupňu chýru svätosti svätca v čase napísania jeho života. Môže však ísť aj o to, či sa autor textu pridržiava evanjeliového kontextu alebo cirkevnej tradície. V evanjeliovnej tradícii

⁸ Tamže, s. 55.

⁹ Stanislav, 1950, s. 55.

¹⁰ Vragaš, 1994, s. 71.

¹¹ Porov. KSSJ, 1997, s. 433.

¹² Porov. KSSJ, 1997, s. 761.

¹³ Porov. Stanislav, 1950, s. 81.

¹⁴ Tamže, s. 84.

¹⁵ Tamže, s. 87.

¹⁶ Tamže, s. 90.

sa svätosť pripisuje Bohu, ale človek nebýva pomenovaný ako svätý. V čase vzniku evanjelií totiž ešte nebola éra svätých v pravom zmysle slova. Taký stav sa pomenúva výrazom *blažený* (resp. *blahoslavený*), ako je to v blaženstvách/blahoslavenstvách (Mt 5, 3–11). Výraz *svätý* sa používa až v cirkevnohistorickej tradícii.

Väčšiu kreativitu v uplatňovaní variantov atribútov badať v životoch Nauma. Život Nauma podľa rukopisu Zografského monastiera na Athose má nadpis: „Mesiaca decembra 23. pamäť ctihodného Otca nášho Nauma¹⁷,“ Život Nauma podľa rukopisu zo 16. storočia z Belehradskej národnej bibliotéky: „Mesiaca decembra 23. pamäť blahoslaveného a bohosného Otca nášho Nauma, veľikého čudotvorcu, ktorý (bol) v Livani devolskom, blízko mesta Ochrida¹⁸,“ Život Nauma podľa rukopisu Belehradskej národnej bibliotéky, neskorého prekladu gréckeho textu, tzv. Macedónskej legendy: „Mesiaca decembra v 23. deň. blahoslaveného Otca nášho Nauma, ochridského čudotvorcu, pamäť vykonávame¹⁹.“

Uvedený titul *blažennago učitelja našego* sa však nenachádza iba v hagiografiách, ale aj v iných žánroch staroslovienskych či cirkevnoсловanských textov. Napríklad srbské rukopisy Proglasu obsahujú tento nadpis: „Blažennago učitelja našego Konstantina Filosofa slovo²⁰.“ Je z neho zrejmé, že nejde o intencionálny názov autora, ale vytvoril ho prepisovateľ. Ak už po rokoch nebolo jasné, o aký text ktorého svätca ide, doplnil ho. Aj zostavovateľ zbierky životov či prepisovateľ textu môžu byť modifikátormi nadpisu textu alebo jeho autormi. Názov tak nie je intencionálnou súčasťou textu od jeho začiatku, ale vytvorí sa dodatočne pri zaradení textu do zbierky.

Pochvalné slovo Cyrilovi a Metodovi od biskupa Klimenta (Ochridského) má takýto nadpis (vrátane datovania a výzvy): „Mesiaca tohože (apríla) 6. slovo pochvalné na pamiatku svätých a preslávných učiteľov slovienskeho národa, utvorivších písmená jemu, preloživších Nový a Starý zákon na jazyk ich, blaženého Cyrila a arcibiskupa panónskeho Metoda. Pane, požehnaj, Otče!“²¹ V tomto nadpise sa prekladateľ usiloval čo najviac pridržať cirkevnoсловanskej pôvodiny, o čom svedčia tvary minulého činného prídavia *utvorivší, preloživší* či zachovanie väzby „preložiť na jazyk ich“ (vrátane slovosledu) namiesto „do ich jazyka“ (túto väzbu vlastne prekladateľ do slovenčiny nepreložil). Nadpis Pochvaly Cyrilovi Filozofovi od biskupa Klimenta (Ochridského) znie takto: „Mesiaca apríla 6. pamiatka a pochvala preblaženého otca nášho i učiteľa slovienskeho jazyka Cyrila Filosofa a svätého Metoda, učiteľa. Požehnaj, Otče!“²² V preklade nadpisu tejto pochvaly od Jána Stanislava zaujme, že Konštantín Filozof sa tu označuje za učiteľa slovienskeho jazyka, nie národa. Túto pochvalu preložil Ján Stanislav podľa záhrebského textu z vydania P. A. Lavrova *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pismennosti*, ako to uvádza v poznámke pod čiarou (s. 112). Na rozdiel od dosiaľ uvedených nadpisov životov

¹⁷ Porov. Stanislav, 1950, s. 121.

¹⁸ Tamže, s. 124.

¹⁹ Tamže, s. 127.

²⁰ Porov. Pavlovičová, 2016b, s. 15.

²¹ Porov. Stanislav, 1950, s. 102. Zdvojené oslovenie, navyše rozčesnuté pred a za slovesným tvarom, nevzníva ako pravdepodobné v staroslovienskom origináli.

²² Porov. Stanislav, 1950, s. 112.

sa v nadpisoch týchto pochvál vyskytuje atribút *blažený* a jeho elatívna podoba *preblažený*. Je to prekvapivé, lebo aj všetky nadpisy životov uvádzam z rovnakého vydania od Jána Stanislava z knihy *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch z r. 1950* a v nich sa nachádza výraz *blahoslavený*, resp. *preblahoslavený*. Pri výrazoch *blažený* a *blahoslavený* ide o dve rôzne slová s vlastným významom a životom. Výraz *blažený* konotuje byzantsko-slovanské prostredie (Slavia orthodoxa), kým kalk z latinčiny reprezentuje Slavia latina. Pravoslávny Východ napríklad dodnes nepozná predstupeň svätorečenia, ktorým sa v západnej cirkvi osoba pomenúva ako blahoslavená. Podobne latinský výraz osem blahoslavenstiev má vecnú paralelu v byzantsko-slovanských ôsmich blaženstvách. Obidve adjektíva sú sémanticky, ako aj kultúrne divergentné²³.

Výraz *nastavъnikъ* z rilského rukopisu uvedeného Šafárikom má význam „vodca, majster, učiteľ“ (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 355), hoci aj v staroslovienčine jestvuje výraz *učitel'* (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 756; Slovník jazyka staroslověnského, IV, 1997, s. 732). Slovník jazyka staroslověnského uvádza pri výraze *nastavъnikъ* aj význam „znalec práva, obhajca“ (II, 1973, s. 318–319).

Hneď po nadpise sa na začiatku textu nachádza výzva „Blagoslovi, otče!“ (v slovenčine *Požehnaj, otče!*), ktorá signalizuje príslušnosť k bohoslužobným textom, lebo väčšie životopisy (popri nich jestvovali aj kratšie verzie) sa na výročie svätcevej smrti nahlas predčítali v monastieroch pri spoločnom stolovaní. Vždy sa čítal život svätca príslušného dňa. Predčítateľ touto výzvou požiadal igumena (predstaveného) o požehnanie. Nie je to teda prosba o požehnanie pred písaním, ale ako súčasť bohoslužobného textu je prosbou diakona pred čítaním celého textu. Text je súčasťou systému východných kresťanských cirkevných textov, jeho základná funkcia je bohoslužobná²⁴. Ide o výzvu na začatie liturgického konania, o slovný otvárací rituál. Výzva *Požehnaj, otče!* takisto ako časový údaj v úvode nie je súčasťou názvu. Ide o pokyn pre predstaveného slúžiaceho, čiže o inštruktívny text, ktorého sémantika bezprostredne nesúvisí so sémantickým obsahom čítania, života. V byzantsko-slovanskej bohoslužobnej tradícii spravidla prináleží diakonovi, ktorý má na starosti priebeh bohoslužby.

Do slovenčiny život Konštantína prvý preložil Ján Stanislav, vydal ho pod operatívnym názvom *Legenda o Konstantínovi* (s. 9) v knihe *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy* (Praha – Bratislava : L. Mazáč, 1933). Nadpis textu v ňom znie takto: „V 14. deň mesiaca februára. Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konstantína-Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovanského“ (s. 11). Pravdepodobne pod vplyvom cirkevnej slovančiny (alebo aj ostatných jazykov, na ktoré prihliadal pri preklade, t. j. latinčiny a francúzštiny, ale najmä češtiny) tu meno hlavnej postavy má podobu *Konstantín* namiesto slovenského *Konštantín*. Na titulnej strane sa uvádza, že Ján Stanislav prekladal „z cirkevno-slovanského textu, prepísaného zo staroslovienkej pôvodiny.“ V prekladateľovom doslove dopĺňa (porov. s. IX–X), že sa držal vydania Františka

²³ Porov. Pavlovičová, 2016a, s. 67.

²⁴ Porov. Pavlovičová, 2015, s. 40–41.

Pastrnka (Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda. Praha, 1902) a Aleksandara Teodorova-Balana (Kirilъ i Metodi. Sofia, I. zväzok 1920, II. zväzok 1934) a použil latinský preklad Franza Miklosicha (Chrestomanthia paleoslovenica. Vindobonae, 1861), český preklad Josefa Perwolfa (Fontes rerum Bohemicarum, Praha, 1873) a Josefa Vašicu (Život a Pochvala svatého Cyrila, učitele slovanského národa. Stará Říše na Moravě, 1927) a francúzsky preklad Františka Dvorníka (Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance. In Byzantinoslavica Supplementa. Zv. 1. Praha, 1933).

Za tým nasleduje výzva „Požehnaj, Otče!“ Ako som už uviedla, nejde o pisateľovu žiadosť Bohu Otcovi o požehnanie pri písaní. Ani o žiadosť čitateľa Bohu Otcovi pred čítaním textu. Ide o žiadosť čitateľa igumenovi čiže predstavenému monastiera, resp. predsedajúcemu pri bohoslužbe o požehnanie pred čítaním textu. Život Konštantína Cyrila je dlhšia legenda, nie proložná čiže kratšia legenda. Dlhšie verzie čítal mních ostatným mníchom v monastieri pri spoločnom stolovaní. Pravopis slova „Otče“ s veľkým začiatočným písmenom môže teda pôsobiť mäťúco, keďže u recipienta môže vyvolať zámenu Boha Otca s predstaveným monastiera. K výrazu „slovanského“ je v tomto vydaní pripojená poznámka pod čiarou v tomto znení: „V originále je všade znenie „slověnsky“, čo znamená v dnešnom slova smysle „slovanský“; znenie „slověnsky“ nechávame tam, kde sa hovorí o okolí alebo jazyku užšej domoviny slovanských apoštolov Cyrila a Metoda²⁵.“ Výraz *наставникъ* („vodca, majster, učiteľ“; porov. Staroslavjanskij slovar', s. 355; Slovník jazyka staroslověnského, II, 1973, s. 318–319) je tu preložený ako *vychovávateľ*, azda na odlíšenie od staroslovienskeho výrazu *učiteľ*, ktorý sa v nadpise tiež nachádza.

V druhom vydaní, ktoré vyšlo o rok neskôr pod tým istým nadpisom v tom istom vydavateľstve, Ján Stanislav nezmenil operatívny názov (s. 9) ani meno hlavnej postavy v nadpise pamiatky. No *slovanský národ* z 1. vydania sa tu zmenil na *sloviensky*: „V 14. deň mesiaca februára. Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konstantína-Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovienskeho“ (s. 11). Pomenovanie Slovan je synchronne, označuje príslušníka skupiny európskych národov, ktorá zahrnuje v sebe Rusov, Ukrajincov, Bielorusov, Čechov, Slovákov, Poliakov, Lužických Srbov, Srbov, Chorvátov, Slovincov, Bulharov a Macedóncov²⁶. Naproti tomu pomenovanie Slovien nadobúda diachrónny rozmer, je časovo situované do obdobia Veľkej Moravy, znamená „Slovan v období Veľkomoravskej ríše²⁷.“ Aj tu sa nachádza poznámka pod čiarou k výrazu *slovienskeho*, ide o mierne upravenú poznámku z prvého vydania. Znie takto: „V originále je všade znenie „slověnsky“, čo znamená v dnešnom slova smysle „slovanský“; znenie „slověnsky“ nechávame. Forma „slověnský“, známa aj u iných Slovanov, je pokračovaním tejto.“ Ján Stanislav v druhom vydaní zmenil výraz *slovanský* na *sloviensky*, no znenie poznámky v tejto veci ostalo, takže táto poznámka nevysvetľuje výraz *sloviensky*, ale výrazy *slovanský* a *slověnský*. Výzva *Požehnaj, Otče!* tu ostala oproti prvému vydaniu nezmenená.

²⁵ Všetko na s. 11.

²⁶ Porov. SSJ, 1964, s. 119.

²⁷ Porov. SSJ, 1964, s. 120.

Tretie vydanie vyšlo s časovým odstupom šesnástich rokov pod názvom *Životy slovenských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch* (Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1950). Operatívny názov textu sa v ňom zmenil z pomenovania *legenda*, ktoré sa v staroslovienských životoch nevyskytuje, ale nachádza sa až v hagiografiách z latinského stredovekého obdobia, na staroslovienske (a byzantské) pomenovanie tohto žánru *život*. Takisto meno hlavnej postavy dostalo slovenskú podobu s tupou sykavkou *š* namiesto ostrej sykavky *s*: *Život Konštantínov* (s. 9). Nadpis textu tu okrem zmeny v mene Konštantín znie takmer totožne ako v predchádzajúcom vydaní, líši sa len absenciou spojovníka medzi menom Konštantín a prímenom Filozof: „*V 14. deň mesiaca februára. Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovienskeho*“ (s. 9). Rovnako poznámka pod čiarou sa takmer nelíši od predchádzajúceho vydania, je doplnená iba na lepšie porozumenie recipientov: „*V originále je všade znenie „slověnsky“, čo znamená v dnešnom slova smysle „slovanský“; znenie „slověnsky“ nechávame. Forma „slovenský“, známa aj u iných Slovanov, je pokračovaním tejto formy.*“ Nezmenila sa ani výzva *Požehnaj, Otče!*

Po Jánovi Stanislavovi *Život Konštantína Cyrila* publikoval Peter Ratkoš. Vydal ho pod operatívnym názvom *Život Konštantína – Panónsko-moravská legenda* (s. 220) v knihe *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* (Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964). Nadpis tu znie rovnako ako u J. Stanislava, iba číslovka v datovaní nie je zapísaná číslicou, ale je vypísaná slovnou: „*V štrnásty deň mesiaca februára: Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovienskeho*“ (s. 221). V druhom, opravenom a rozšírenom vydaní z r. 1968 sa nadpis nezmenil (s. 205) a bezo zmeny zostali aj operatívny názov (s. 204) a výzva *Požehnaj, Otče!* (s. 205). O vydaniach P. Ratkoša Š. Vragaš konštatuje, že Ratkoš uverejnil už skôr časopisecky publikované preklady životopisov Cyrila a Metoda od Alojza Miškoviča z časopisu *Duchovný pastier* z roku 1963. Miškovič preklady vyhotovil podľa vydania F. Grivca a F. Tomšiča *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*, ktoré obsahuje cirkevno-slovenský text životopisov, aj ich latinský preklad²⁸.

Ďalšie vydanie pripravil P. Ratkoš v spolupráci s Eugenom Paulinym v knihe *Veľkomoravské legendy a povesti* (Bratislava : Tatran, 1977). Tu text publikovali pod operatívnym názvom *Život Konštantína-Cyrila* (s. 14). Vypustil sa tak výraz *legenda* z okruhu *Slavia latina* a zostal len výraz *život* z okruhu *Slavia orthodoxa*. Zároveň sa spresnilo, o ktorého Konštantína ide. V datovaní sa slová doplnené do rukopisu uviedli v zátvorkách, zvyšok nadpisu zostal nezmenený: „*Štrnásty (deň) tohto mesiaca (februára). Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovienskeho*“ (s. 15). Pozitívna zmena nastala vo výzve *Požehnaj, otče!* (s. 15). Hoci navonok by sa mohlo zdať, že ide len o kozmetickú zmenu v pravopise, v skutočnosti signalizuje oveľa zásadnejšiu zmenu v sémantike. Ak výraz *Otče* s veľkým začiatočným písmenom pomenúva Boha Otca, výraz *otče* s malým začiatočným písmenom pomenúva človeka, duchovného otca čiže vodcu či radcu v duchovných veciach²⁹. Pochybnosti v písaní malých a veľkých

²⁸ Porov. Vragaš, 1994, s. 95–96.

²⁹ Porov. KSSJ, 2003, s. 452.

písmen v prekladoch zo staroslovienciny či cirkevnej slovančiny vyvoláva skutočnosť, že v hlaholike a cyrilike sa nerozlišovali veľké a malé písmená. Okrem výrazov *Otče/otče* či *Filozof/filozof* je známy napríklad prípad výrazu slovo/Slovo v Proglase, ktorými sa označuje literárne slovo/Logos čiže Druhá Božská osoba teda Ježiš Kristus³⁰. Druhé vydanie vyšlo po smrti obidvoch autorov roku 1990 a názvy aj výzva v ňom zostali identické ako v prvom vydaní. Niektorí by sa mohli nazdávať, že toto vydanie je teda potvrdením domnienky, že v 70. rokoch pri zmene písania veľkého písmena v pomenovaní *Otče* na *otče* nešlo o pravopisnú zmenu podmienenú spoločensko-politickou situáciou 70. rokov, v ktorej sa náboženské pomenovania písali s malým začiatočným písmenom, a to aj v prípadoch, keď šlo o vlastné mená, ako napr. slovo *Biblia (biblia)*, aby si náhodou niekto nemyslel, že ide o veľké písmeno na znak úcty. Do tohto vydania však už autori post mortem nemohli zasahovať, a tak by prípadné zmeny museli vykonať redaktori vydavateľstva. Nech už to bolo akokoľvek, z hľadiska sémantiky tohto výrazu ide vo vydaní zo 70. rokov o pozitívnu zmenu oproti predchádzajúcim vydaniam textu.

V 90. rokoch text pod názvom *Život Konštantína Cyrila* (s. 29) publikoval Štefan Vragaš v knihe *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda* (Martin : Matica slovenská, 1991; tretie rozšírené a upravené vyd. vyšlo v tom istom vydavateľstve r. 1994). V obidvoch týchto vydaniach sa uvádza rovnaký nadpis: „*Štrnásty deň mesiaca februára. Pamiatka a život blahoslaveného učiteľa nášho Konštantína Filozofa, prvého vychovávateľa národa slovenskeho*“ aj rovnaká výzva *Požehnaj, Otče!* (v obidvoch s. 29). Ako vidno, nadpis sa oproti predchádzajúcim vydaniam zmenil iba v jedinej drobnosti: z datovania zmizla predložka v, takže sa zmenil pád jednočlennej mennej vety z lokálu na nominatív. Š. Vragaš vydal *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda* aj r. 2013 (Bratislava : Karmelitánske nakladateľstvo), čo sa označuje za 2. upravené a rozšírené vydanie. Nadpis zostal nezmenený (s. 15), no výzva *Požehnaj, otče!* je vytlačená verzálkami, takže sa nedá rozlíšiť zámer písať slovo *otče* s veľkým alebo malým začiatočným písmenom. Š. Vragaš svoje uverejnenie životov neoznačuje za preklad, ale na titulnom liste uvádza „Podľa staroslovienského textu a iných prekladov spracoval Štefan Vragaš³¹.“ V závere konštatuje svoje spracovanie životopisov³² a našu úpravu jazykového textu³³. Uvádza, že pri zostavení textu na vydanie sa opieral o edíciu Grivca a Tomšiča *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* a použil aj doterajšie slovenské preklady (Stanislavov, Ratkošov) a prihliadal aj na nemecký preklad N. Randowa *Die pannonischen Legenden* (Wien, 1977)³⁴.

Text z 1. vydania od Š. Vragaša v nezmenenej podobe prevzal Andrej Škoviera v knihe *Pramene o živote svätých Cyrila a Metoda a ich učeníkov* (Bratislava : Post Scriptum, 2013), ako to uvádza na s. 39. Do nadpisu ani výzvy nezasahoval (s. 13), ale do operatívneho názvu vložil spojovník: *Život Konštantína-Cyrila* (s. 9 n.) rovnako, ako to uvádzajú P. Ratkoš s E. Paulinym.

³⁰ Porov. Pavlovičová, 2016b, s. 48.

³¹ Vragaš, 1994, s. 3.

³² Tamže, s. 96.

³³ Tamže, s. 97.

³⁴ Tamže, s. 96.

Ako som už uviedla, prvý prekladateľ do slovenčiny Ján Stanislav vychádzal z českého vydania Josefa Vašicu, ktorého preklad z r. 1927 znie takto: „*V čtrnáctý den měsíce února. Paměť a život blaženého učitele našeho Konstantina filosofa, prvního vychovatele slovanského národa*“ (s. 15). Ako vidno, Vašicov preklad nadpisu sa zásadne nelíši od slovenských prekladov. Oproti Vašicovi Ján Stanislav uvádza číslovku v datovaní číslicou, ako je to v rukopisoch (z priestorových dôvodov). Ján Stanislav náprotivok českého výrazu *paměť* preložil ako *pamiatka*, keďže *pamät'* je v slovenčine „schopnosť uchovávať a vybavovať si vnemy,“ zásoba takýchto vnemov alebo „zariadenie na zápis a uchovávanie informácií.“ Hoci má aj význam „pamiatka“, v tomto význame je tento výraz knižný (porov. KSSJ, 2003, s. 459). Namiesto západného prívlastku *blagoslaveného* zo slovenských prekladov sa u Vašicu nachádza vhodnejší východný výraz *blaženého*. Do mena *Konstantin* Ján Stanislav v prvých vydaniach (1933, 1934) oproti Vašicovmu vydaniu pridal iba kvantitu, uvádza ho ako *Konstantín*. Výraz *filozof* na rozdiel od Vašicu chápe ako proprium, preto ho píše s veľkým začiatočným písmenom. Preklad je výrazom porozumenia textu – či ide o prímeno (s veľkým začiatočným písmenom) alebo o povolanie Konštantína (filozof s malým písmenom – Konštantín vyučoval filozofiu). Ján Stanislav na rozdiel od Vašicu meno s prímenom uvádza so spojovníkom.

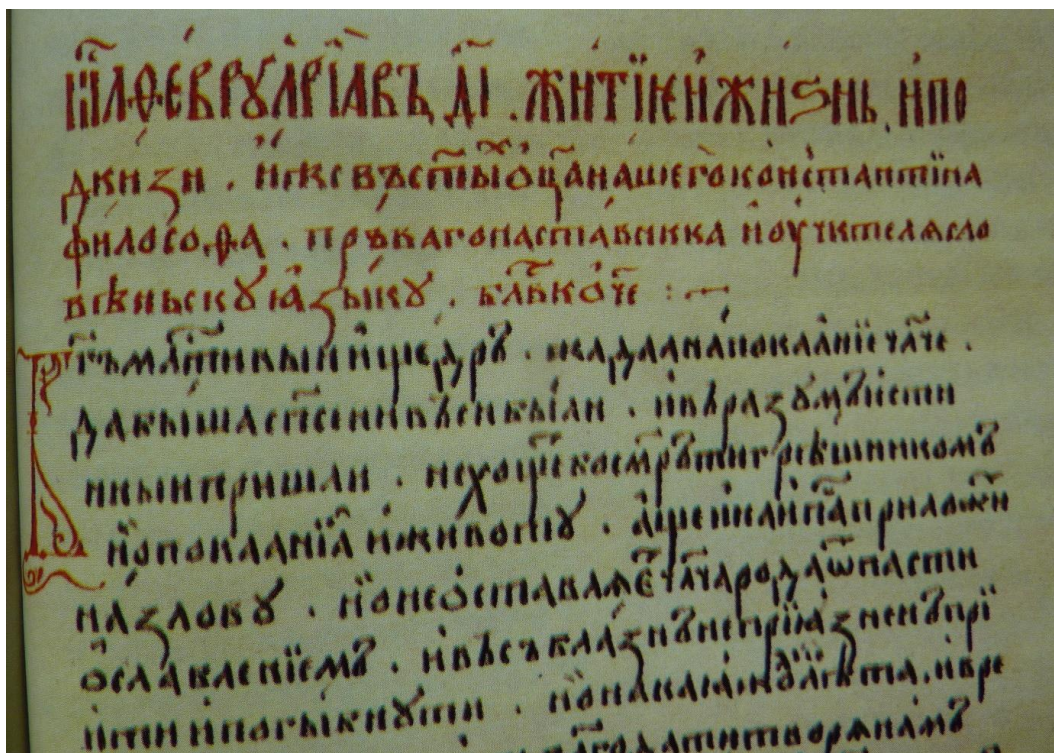
Vašica v knihe *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885* (Praha : Lidová demokracie, 1966; 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 1996) názov uvádza verzálkami, takže nie je zrejmé, či výraz *filozof* chápe ako apelatívum (písané s malým začiatočným písmenom) alebo proprium (písané s veľkým začiatočným písmenom): „*V čtrnáctý den měsíce února. Paměť a život blaženého učitele našeho Konstantina Filosofa, prvního vychovatele a učitele slovanského národa*“ (1966 s. 182, 1996 s. 227, Vašica všetko prepisuje verzálkami, rozlišovanie veľkých a malých písmen K. P.). Výraz učiteľ sa tu vyskytuje dva razy – prvý raz v charakteristickom epitete *blaženého učitel'a nášho*, druhý raz v spojení *vychovatel'a a učitel'a*. Vašica tento výraz v komentári objasňuje tak, že ho treba chápať ako termín s významom „apoštolský misionár“ alebo „apoštolský legát“, ktorý môže byť oficiálne pridelený ako kňazovi, tak biskupovi, pričom jeho funkcia nie je obmedzená len na jednu diecézu³⁵. Ako operatívny názov Vašica vo vydaní z r. 1927 uvádza *Život svatého Konstantina-Cyrila* (s. 11), vo vydaní z r. 1966 bez spojovníka *Život sv. Konstantina Cyrila* (s. 182), vo vydaní z r. 1996 znova so spojovníkom *Život sv. Konstantina-Cyrila* (s. 227). Vo všetkých troch vydaniach je vynechaná výzva *Požehnaj, otče!*

Preklady do slovenčiny (aj češtiny) sú teda vcelku pomerne jednotné, líšia sa vo väčších či menších v detailoch. Zodpovedajú Šafárikovmu prepisu rilského rukopisu, ako aj rukopisu, ktorý Lavrov datuje do r. 1469³⁶. *Žitije i žizň* sa v nich jednotne prekladajú ako *pamiatka a život*, príp. v češtine *paměť a život*. Situácia sa skomplikuje, ak sa pozrieme na prepis a preklad v *Magnæ Moraviæ fontes historici* (1967). Nadpis tu znie takto (uvádza sa v cyrilike, prepis do latinky K. P.): „Mjesjaca fevruaria въ 14. Žitije i žizň, i podvizi, iže въ svjatyчъ otca našego Konstantina Filosofa, prvago nastavnika i učitelja slovjenьsku ja-

³⁵ Porov. Vašica, 1966, s. 210.

³⁶ Porov. Lavrov, 1930, s. 39.

zyku," v preklade: „14. (dne) měsíce února. Životopis – život a činy – otce našeho Konstantina Filosoфа, který je mezi svatými, prvního vychovatele a učitele slovanského národa. Otče požehnej“ (obidve s. 60). *Žitije i žizň* sa tu teda neprekladajú ako *pamiatka a život*, čo je neopodstatnené, lebo aj v staroslovienčine a cirkevnej slovančine jestvuje výraz *pamjat'* s jedným z významov „pamiatka“ (porov. Staroslavjanskij slovar', s. 441; Slovník jazyka staroslověnského, III, s. 11), ale ako *životopis a život*. *Podvizi* je množné číslo od slova *podvigъ* s významom 1. úsilie, námaha, snaha; 2. zápas, 3. hrdinský čin (Slovník jazyka staroslověnského, III, s. 93; porov. aj Staroslavjanskij slovar', s. 461: 1. zápas, 2. (hrdinský) čin). MMFH vychádza z vydania P. A. Lavrova (porov. MMFH, II, s. 59). Lavrov uvádza rovnaký cirkevnoslovanský text (s. 1), ide o nadpis z rukopisu z prvej polovice 15. stor. uložený v Moskovskej duchovnej akademii. Rovnaký cirkevnoslovanský text sa nachádza aj vo Fontes rerum Bohemicarum (1873), iba preklad do češtiny je poznačený dobou svojho vzniku, ako to vidno na výrazoch „podniky“ a „pěstouna“: „Měsíce února 14. život a podniky, jenž jest medzi svatými, otce našeho Konstantina filosoфа, prvního pěstouna a učitele slovanského národu“ (s. 1).

Obrázok 1: Začiatok rukopisu Života Konštantína Cyrila z prvej polovice 15. stor., uloženého v Moskovskej duchovnej akademii.

2 Zhrnutie a záver

V tejto štúdií sme sa venovali problematike nadpisov, ktoré sa vzťahujú na životy, t. j. legendy čiže čítania v byzantsko-slovanských bohoslužobných knihách, najmä v minejach. Nadpisy tu spravidla obsahujú dátum, v ktorý sa príslušný sviatok slávi. Ten nie je v sémantickej integrite so životopisom svätca a s hymnografickou časťou, ale má kalendárovú integritu. Je to rubricistický, inštruktážny text. Tieto dátumy voluntatívne neurčuje autor

textu, ale sú dané takpovediac „zhora“, dátumom svätcovho sviatku, ktorý zapisuje zostavovateľ knihy podľa kalendára.

Niekedy sa nadpisom alebo jeho súčasťou stáva aj text prepisovateľa – tak je to napríklad v prípade Proglasu – Konštantín by sám o sebe nenapísal, že ide o „slovo nášho otca Konštantína Filozofa.“ Nadpis tu nie je intencionálnou súčasťou textu od začiatku, ale aj prepisovateľ môže byť jeho modifikátorom alebo autorom. Bol vytvorený dodatočne.

Rovnako inštruktážnu funkciu má aj výzva *Požehnaj, otče!*, ktorá by sa mala písať s malým začiatočným *o* v slove *otče*, aby u recipienta nenastala zámena s Bohom Otcom. Pravopis tu odráža rozdielne sémantické pochopenie.

Pokiaľ ide o preklady nadpisu vrátane datovania a výzvy na požehnanie v Živote Konštantína Cyrila, slovenskí prekladatelia sa inšpirovali najprv českým prekladom s prihliadnutím na iné preklady a na prepisy rukopisov, potom uverejňovatelia prekladu s drobnými úpravami preberali jeden od druhého. Tieto úpravy však často neodstraňujú chyby alebo nedokonalosti v preklade (výraz *pamiatka* alebo *blahoslavený* namiesto *blažený*). Princípálne je postup preberania a upravovania textu pochopiteľný vzhľadom na rozsah textu Života Konštantína Cyrila. Okrem toho uverejňovatelia nepredstierajú, že text preložili, ale skromne priznávajú, že text spracovali (Š. Vragaš), resp. prevzali (zostavovateľ antológie A. Škoviera). Za najlepší preklad nadpisu v česko-slovenskom kontexte považujem preklad v *Magnæ Moraviæ fontes historici*, a to nielen preto, že vychádza zo staršieho rukopisu, ale najmä preto, že tento nadpis prekladá bezchybne.

*Štúdiá vznikla v rámci projektu VEGA 1/0366/19
Staroslovienske texty sv. Klimenta Ochridského, prepis, preklad a výklad.*

Pramene

1. *Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých. Díl 1. Životy svatých a některých jiných osob nábožných.* 1873. Praha : Museum Království českého, 474 s.
2. Lavrov, Petr Aleksejevič. 1930. *Materialy po istorii vozniknovenija drevnejšej slavjanskoj pismennosti. Trudy slavjanskoj Komissii.* Leningrad : Izdatel'stvo akademii nauk SSSR, 200 s.
3. *Magnæ Moraviæ fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici.* 1967. Brno : Universita J. E. Purkyně, 359 s.
4. Ratkoš, Peter. 1964. *Pramene k dejinám Vel'kej Moravy.* 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 460 s. + 16 s. príloh.
5. Ratkoš, Peter. 1968. *Pramene k dejinám Vel'kej Moravy.* 2. opravené a rozšírené vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 532 s. + 32 s. príloh.
6. Ratkoš, Peter – Pauliny, Eugen. 1977. *Vel'komoravské legendy a povesti.* Bratislava : Tatran, 173 s.
7. Ratkoš, Peter – Pauliny, Eugen. 1990. *Vel'komoravské legendy a povesti.* Bratislava : Tatran, 168 s. ISBN 80-222-0164-2.
8. Stanislav, Ján. 1933. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy.* Praha – Bratislava : L. Mazáč, 90 + XI s.
9. Stanislav, Ján. 1934. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy.* 2. vyd. Praha – Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej ligy a L. Mazáč, 90 + XIII s.

10. Stanislav, Ján. 1950. *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. 3., doplnené vyd. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 233 s.
11. Šafařík, Pavel Josef. 1873. *Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův*. 2. vyd. Praha : Nákladem Bedřicha Tempského.
12. Škoviera, Andrej. 2013. *Pramene o živote svätých Cyrila a Metoda a ich učeníkov*. Bratislava : Post Scriptum, 200 s. ISBN 978-80-89567-23-2.
13. Vašica, Josef. 1927. *Život a pochvala svätého Cyrila, učitele slovanského národa*. Stará Říše na Moravě, 93 s.
14. Vašica, Josef. 1966. *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. Praha : Lidová demokracie, 289 s. + 16 s. obr. přílohy.
15. Vašica, Josef. 1996. *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. 2. vyd. Praha : Vyšehrad, 340 s. + 16 s. obr. přílohy. ISBN 80-7021-169-5.
16. Vragaš, Štefan. 1991. *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. 1. vyd. Martin : Matica slovenská, 96 s. ISBN 80-7090-203-5.
17. Vragaš, Štefan. 1994. *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. 3. rozšírené a upravené vyd. Martin : Matica slovenská, 103 s. ISBN 80-7090-276-0.
18. Vragaš, Štefan. 2013. *Život Konštantína Cyrila a Život Metoda*. 2. upravené a rozšírené vyd. Bratislava : Karmelitánske nakladateľstvo, 128 s. ISBN 978-80-8135-036-8.

Literatúra

1. *Krátky slovník slovenského jazyka*. 1997. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3. dopl. a preprac. vyd. Bratislava : Veda, 944 s. ISBN 80-224-0464-0.
2. *Krátky slovník slovenského jazyka*. 2003. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 985 s. ISBN 80-224-0750-X.
3. Pavlovič, Jozef. 2009. Dramatickosť v liturgike a teatrológii. In *Divadlo – interaktivita, inscenovanosť, diskurz*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Filozofická fakulta, 2009, s. 369–379. ISBN 978-80-8094-434-6.
4. Pavlovič, Jozef. 2011. *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 190 s. ISBN 978-80-8082-494-5.
5. Pavlovičová, Kristína. 2015. *Staršia slovenská literatúra. Stredovek*. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 101 s. ISBN 978-80-8082-927-8.
6. Pavlovičová, Kristína. 2016a. Odpoveď J. Zamborovi na kritiku Dekonstrukcia Proglasu. In *Slovenská literatúra*, roč. 63, č. 1, s. 64–69. ISSN 0037-6973.
7. Pavlovičová, Kristína. 2016b. *Velkomoravský Proglas*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnavien-sis, 142 s. ISBN 978-80-568-0016-4.
8. *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguæ palæoslovenicæ. I – IV*. 1958 – 1997. Hl. red. Josef Kurz – Zoe Hauptová. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd.
9. *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. 1964. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 760 s.
10. *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X – XI vekov)*. 1994. Red. Cejtlin, Ralja M. – Večerka, Radoslav – Blagova, Elena. Moskva : Russkij jazyk, 843 s. ISBN 5-200-01113-2.
11. Škoviera, Andrej. 2010. *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 247 s. ISBN 978-80-89489-02-2.
12. Vavřínek, Vladimír. 1962. Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje. In *Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd*. Sešit 7, roč. 73, 123 s.

Kontakt

Dr. theol. Kristína Pavlovičová, PhD.

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Priemyselná 4, P. O. BOX 9, 918 43 Trnava

kristinapa.skola@gmail.com